

¹Серіккалиева А.Е., ²Абаганов А.Б.

¹PhD докторы, Ахмет Ясауи университеті Еуразия Ғылыми-зерттеу институты,
Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: a.serikkalieva@almau.edu.kz

²2-курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: abaganov.azamat@gmail.com

ҚЫТАЙДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУ ФАКТОРЛАРЫ

Қытай ежелгі өркениет елі болып табылады. ҚХР 1978 жылдан бастап жүргізіліп келе жатқан ашық есік және реформалар саясатының нәтижесінде Қытай дүние жүзінің алдыңғы қатарлы мемлекеттер қатарына қосылып отыр. Бүгінде оның экономикасы 2-ші орында. Бұл мақалада Қытайдың әлемдік экономикада алар орны туралы айтылып, Қытай экономикасының анықтауыш факторларына талдау жасалған. Сонымен қатар, Қытай экономикасының реформалар кезеңіндегі қарқынды дамуының басты себептеріне шолу жасалып, «2030 жылға таман дүние жүзіндегі алпауыт экономикалардың біріне айналуы әбден мүмкін» деген пайымдауға дәйектер келтірілген.

Түйін сөздер: кәсіпкерлік, фактор, экономика, технология, дисбаланс, реформа, ревальвация, сыртқы дисбаланс.

Serikkalieva A.E.¹, Abaganov A.B.²

¹PhD, Eurasian Research Institute Ahmet Yesevi University, Kazakhstan, Turkistan,
e-mail: a.serikkalieva@almau.edu.kz,

²Master, al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: abaganov.azamat@gmail.com

Factors of enterprise development in China

China is a country with an ancient civilization. After the start of the policy of reform and openness in 1978, the PRC joined the advanced nations of the world. Today, China is the second economy in the world. This article analyzes the position of China in the global economy, discusses the key factors that determine the country's economy. In addition, an analysis is made of the reasons that influenced the dynamic growth and the scientific discourse is cited as part of the statement that by 2030 China will become the largest economy in the world.

Key words: business, factor, economy, technology, imbalance, reform, revaluation, external imbalance.

¹Серіккалиева А.Е., ²Абаганов А.Б.

¹PhD, Евразийский научно-исследовательский институт при МКТУ имени Х.А. Яссави,
Казахстан, г. Туркестан, e-mail: a.serikkalieva@almau.edu.kz, тел.: +77013681414.

²магистрант 2-го курс, Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: abaganov.azamat@gmail.com

Факторы развития предпринимательства в Китае

Китай является страной с древней цивилизацией. После начала политики реформ и открытости в 1978 году КНР присоединился к передовым государствам мира. На сегодняшний день Китай является второй экономикой мира. В данной статье анализируется положение Китая в мировой экономике, рассматриваются ключевые факторы, которые определяют экономику страны. К тому же производится анализ причин, которые повлияли на динамичный рост, и приводится научный дискурс в рамках утверждения, что к 2030 году Китай станет крупнейшей экономикой мира.

Ключевые слова: предпринимательство, фактор, экономика, технология, дисбаланс, реформа, ревальвация, внешний дисбаланс.

Кіріспе

Қытай ежелгі өркениет елі болып табылады. ҚХР 1978 жылдан бастап жүргізіліп келе жатқан ашық есік және реформалар саясатының нәтижесінде Қытай дүние жүзінің алдыңғы қатарлы мемлекеттер қатарына қосылып отыр. Бүгінде оның экономикасы 2-ші орында. Реформалар өз тарапынан кейбір әлеуметтік топтардың мүдделеріне қайшы келетіні сөзсіз. Бұл өз тарапынан әлеуметтік қайшылықтарға алып келуі мүмкін. Дегенмен де Қытай КСРО мен Шығыс Еуропа мемлекеттерінің кемшіліктерінен сабақ ала отырып, әлеуметтік қайшылықтардың алдын ала білді. Қалайша деген заңды сұрақ туады. Себебі, қарқынды экономикалық өсу үкіметке жеке-ленген әлеуметтік топтардың тұрмысын түзетуге мүмкіндік берді.

Америкалық белгілі саясаттанушы Г. Киссенджер Қытай туралы «Қытай барлық елдердің қатарында бірінші орында. АҚШ-қа қуаттылық жетті, ЕО тұтастыққа жету үшін әлі еңбектенуі керек, Ресей сүрініп жатыр, ал Жапония бай болса да, әлі де жасық. Ал Қытай болса жыл сайын 10 пайыз өсу көрсеткішімен алда тұр» – деп баға берген (Киссенджер Г.О., 2014). Ал, З. Бжезинский өзінің атақты «Ұлы шахмат үстелі» еңбегінде Қытайды әлемдік және аймақтық держава деп бағалады. XVIII ғасырдағы Өнеркәсіп революциясына дейін әлемдік экономиканың жалпы дамуы өте баяу жүрді. Қытай экономикасының тағдыры 1970 жылдары өзгерді. Оған себеп реформалар мен ашықтық стратегиясының енгізілуі еді. Содан бері Қытай экономикалық дамудың нағыз таңғажайыбын көрсетуде. Бұдан кейін даму өскенмен де тұрақты болмады. Дамыған мемлекет арасындағы айырмашылық онша үлкен болмады. Әлемдік экономиканың локомативі ретінде бір-екі мемлекет қана алғашқы локоматив – Ұлыбритания болса, келесі орынды АҚШ пен Франция иемденген болатын. Ал Германия өз экономикасын тез қалпына келтіре отырып, әлемдік экономикаға жаңа тыныс берді. Бірақ ХХІ ғасырда бұл төрт мемлекет өздерінің дамуында жаңа қиындықтармен кездесті. Оның үстіне саяси-әлеуметтік қайшылықтар олардың экономикалық дамуын тежей бастағаны да бар. Осы аралықта Қытай әлемдік дамудың локомативі ретінде алдыңғы орынға шыға бастады.

Негізгі бөлім

Мындаған жылдар бойы Қытай әлемдегі дамыған мемлекеттің бірі болды. 19 ғасырдың өзінде әлемдік экономикалық ландшафта үс-

темдік орында болды. Белгілі экономика тарихының маманы Ангус Мэддиссонның пікірінше 1820 жылы Қытайға дүние жүзілік ЖІӨ үштен бірі тиесілі болған. Бірақ 18 ғасырдағы Өнеркәсіп революциясынан кейін, Батыс мемлекеттері қарқынды дамып, ал Қытай экономикасы төменге қарай құлдырай бастады. Қытай экономикасының әлсіреуінің нәтижесінде батыс мемлекеттерімен болған соғыстарда жеңіліске ұшырап, жартылай отар мемлекет дәрежесіне түсті. Өзінің сауда жасау құқы 20 келісім шарттар негізінде шет мемлекеттерге берді. Қытайдың келендік кірістері шет мемлекеттер бақылауына өтіп, территориялардың бір бөлігі Ұлыбритания, Жапония және Ресейге тиесілі болды.

1840 ж. опиум соғыстарынан кейін Қытай саяси элитасы мен ұлтжанды патриоттар Қытайдың бұрынғы қуатын қалпына келтіру үшін күресті. Бірақ бұл талпыныстан ешнәрсе шықпады. Дүние жүзілік ЖІӨ Қытай салмағы 5 пайызды құрап, 1979 жылға дейін төменгі дәрежеде қалып отырды.

Бүгінде Қытай табыс көзі орта деңгейдегі мемлекет болып есептеледі. 2009 жылы жан басына шаққандағы ішкі табыс /ЖІТ/ 3744 долларды құрады. 2010 жылы дүние жүзіндегі екінші экономикаға айналды. Ал тұтынушы тауарларды экспорттайтын елдердің қатарында Германияны ығыстырып бірінші орынды иеленді. Қытай бүгінде көлік шығарудан бірінші орында, ал Шанхай порты 2005 жылдан бері жүк тасмалдаудан бірінші орынды ұстап тұр. Егер Қытай осы қарқынды ұстап тұра алса, 2030 жылы немесе одан да бұрын дүние жүзіндегі ең алпауыт экономикасы бар мемлекетке айналады.

Осындай тарихи даму тұрғысынан біз Қытайдың экономикалық дамуындағы жаңа қауіп-қатерлер мен мүмкіндіктерді талдай отырып, негізгі 5 мәселені атап өткіміз келеді.

Дүние жүзіндегі алдыңғы қатарлы экономика бола отырып, Өнеркәсіп революциясынан кейін құлдырап төмен кетті.

1970 жылдарға дейін Қытайдың экономикалық көрсеткіштері төмендеп, реформалар мен ашықтық саясатынан кейін қарқынды дами бастады.

Реформалар мен ашықтық саясатын жүргізе отырып, Қытай экономикасы циклдік тұрақсыздыққа ұрынып отырады. Неліктен қаржы жүйесі тұрақсыз өзгеруде? Мемлекеттік кәсіпорындарды реформалау неліктен қиындықтарға бой ұруда? Неге орталық пен шет аймақтар арасындағы алшақтық күшейіп, табыс бөлудегі дисбаланс сақталуда?

Қытайдың қарқынды дамуы үшін қандай экономика салаларын реформалау қажет?

Қытайдың экономикасының дамуы шын мәнінде де қарқынды ма және ұлттық валюта қай бағытта дамуда және басқа да проблемалар қалай шешілуде, соның ішінде жаңа социалистік ауыл құру мен толыққанды дамыған қоғам құру идеясының болашағы.

Қытайдағы өзгерістер 1978 жылы ҚКП Орталық комитетінің 3 пленумының шешіміне сәйкес реформалар мен ашықтық саясатқа көшу туралы шешімнен кейін басталды. Бұл шешім Қытайдың экономикалық құрылымын өзгертіп, елдің сыртқы саудаға ашық екенін мәлімдеген болатын. Экономиканың ашықтығы әдетте сыртқы сауданың және ЖІӨ байланысты конференцияның өзгеруімен байланысты. Қытайдың 1978 жылы Қытайдың сыртқы сауда айналымы 20,8 млрд. долл. болатын. Бұл көрсеткіш Тайваннан 12 % төмен еді. Импорттың көлемі ЖӨ-нің 4,8%, экспорт 4,7% құрады. Ал сауданың жалпы көлемі 9,5 % (Цзинь Хэ, 2003). Қытай экономикасының архитекторы Дэн Сяопин ЖӨ көлемін 20 ғасырдың аяғына таман төрт есеге дейін көтеру мақсатын қойды. Бұл көрсеткішке жету үшін Қытайдың ЖӨ жылдық өсуі 7,2 % құрауы тиіс болды. Сол жылдары Пекин университетінде экономика теориясынан дәріс оқитын оған бұл мүмкін емес сияқты көрінді. Экономиканың тұрақты даму теориясына сәйкес, бір де бір мемлекет ұзақ мерзімге 7 пайыздық өсімді тұрақты түрде ұстап тұра алмайтын. Тек соғыстан кейін немесе табиғи алапаттан кейін ғана бұндай өсімді ұстап тұру мүмкін. Жапония мен Азиялық жолбарыстар атанып кеткен Азияның 4 мемлекеті ғана 1960 ж. бастап осындай көрсеткіштер көрсеткен еді. Бұл ерекше жағдай еді. Сондықтан да мұны Азиялық таңғажайып деп атап кетті.

1978 жылы Қытай халқының саны 1 миллиардты құраған болатын, оның 80 пайызы ауылда өмір сүріп жатты. Сауатсыздық белең алды. Сондықтан да Қытай сияқты кедей және сауатсыз елдің 20 жыл бойына 7,2 пайыз жоғарғы дәрежедегі экономикалық өсімді ұстап тұра алады дегенге ешкім сенбеді. ЖӨ төрт есе көтеру деген, шындыққа сай келмейтін, көбінесе ұран сияқты болып көрінді. Жиырма жылдан кейін Дэн Сяопиннің алға қойған мақсаты өте қарапайым және ең төмен болып шықты. 1979 – 2009 жж. аралығындағы 30 жыл ішінде Қытай экономикасының жылдық өсімі орташа есеппен 9,9 % құрады. Бұл Дэн Сяопин көрсеткен 7,2 % пайыздан 2,7 % артық болып шықты. Бір қарағандағы бұл аз өсім Қытай эконо-

микасының 1978 жылмен салыстырғанда 18,6 есе артқандығын көрсетті. Жылдық 7,2 пайыз өсімге жоспарланған ЖӨ 4 есе өсімінің орнына Қытайдағы ЖӨ жеті есеге өсті. 1978 жылдан бастап сыртқы сауданың орташа өсімі 16,3% немесе 6,4 пайызды құрады. Бұл ЖӨ өсімінен артық болды. 2009 жылы сыртқы сауда көлемі 30 жыл ішінде 2,2 трлн. долл. болып, 107 пайызды құрады (Волохова А., 2006). Дэн Сяопин шын мәнінде нағыз мемлекеттік қайраткер және өте кеменгер адам болып шықты. Өз кезінде ҚХР алдына жүзеге асуы мүмкін емес сияқты көрінген мақсаттарды қоя отырып, ол бұл мақсаттардың нақты орындала алатынына көз жеткізді.

Қытай экономикасы жоспарының негізінде «негізінен кең көлемдегі өндіріске қажетті заттарды қайта өңдеуге басымдылық бере отырып, шикізат импортын ынталандыру», шикізатты қайта өңдеу, өндіріс заттарын құрастыру мен компенсациялық сауданы дамыту қажеттілігі тұрды. Экономикалық саясаттың алғашқы қарқынды шабуылының алдында тұрған мақсат: Қытайдың әлемдік экономикалық айналымға түскен кездегі сыртқы саудадан тәуелділігінің жағымды коэффициенті қандай болмақ. Бұл коэффициент Азиялық 4 алпауыттармен салыстырғанда 100 пайызға жоғары болуы мүмкін еді. Ал экономикасы қуатты алпауыттар үшін бұл коэффициент аз болатын. Мәселен, 100 млн адамы бар Индонезия үшін бұл тәуелділік коэффициенті 1984 жылы 23 % құраған болатын (Пэн Пэн, 2005). Бұл мәліметтер «1986 жылғы әлемдік экономиканың дамуы туралы баяндамада» келтірілген болатын. Бұндай баяндамаларды жыл сайын Әлемдік банк жариялап отырады. 2008 жылғы көрсеткіш 62 пайызды құрады. Сонымен қатар, Қытай сыртқы сауда көлемін арттырумен бірге, сырттан инвестициялар тартуды да жақсы жолға қойды. 2008 жылы шет елден тікелей инвестициялар көлемі 692 млрд. долл. құрады. Сырттан инвестиция тарту жағынан Қытай АҚШ-тан кейінгі екінші орынды иеленді (Замятин Д.Н., 1996). Сондықтан да Қытай тұрақты экономикалық даму нәтижесінде, сыртқы сауда көлемін арттыру есебінен ірі валюталық резерв қорын жинақтауға мүмкіндік алды. Қытайдың қоры шамамен – 3 трлн. долл. құрайды. Бұл Қытайға халықаралық келіссөздер алаңында қосымша артықшылықтарға қол жеткізуге мүмкіндік берді.

Қытайдағы реформалар мен ашықтық саясаты Қытайдың өз ішіндегі оқиғаларға ғана әсер етіп қоймай, шет елдерге ықпалы зор болды. Қытай үшін ең басты қорытынды халық

бұқарасының өмір сүру деңгейінің өсуі болды. 1980 ж. шет елден келген азаматтарға үш ірі заттарды алып келуге рұқсат берілді. Ал егер шет елдегі мерзім 6 айға ұзартылған жағдайда бұл заттардың саны алтыға көбейтілді. Ал мен 1987 жылы елге оралар сәтте 8 затқа дейін алып келуге рұқсат етілді. Бұл саясат шет елдегі оқып жатқан студенттердің елге оралуына қосымша себеп болды (Киссинджер Г. О., 2014).

Қытайдағы реформалар саясаты мен ашықтық саясатының нәтижесінде тек қана қытайлықтар ғана ұтқан жоқ, бұл көптеген елдердегі тұрмысы төмен отбасылардың өз жағдайларын жақсартуға мүмкіндік берді.

Қытайдағы реформалардың әлемдік экономикаға қосқан үлесінің қатарында 1997 жылы басталған Азия қаржы дағдарысы кезіндегі тұрақтандырушы ролін атап өту керек. Бұл дағдарыс кезінде басқа мемлекеттердің валютасы бірінен кейін девальвацияға ұшырап жатты. Мәселен, Оңтүстік Кореяның ұлттық ақшасы вон дағдарысқа дейін АҚШ долларына санағанда 770:1 ден 1700:1 деңгейіне құлдырап кетті. Тайлық бат 25:1 ден 54:1; Индонезиялық рупии 2203:1 дәрежеден 11 950:1 дәрежеге төмендеді. Оңтүстік Шығыс Азия елдерінің экономикасының деңгейі Қытай экономикасымен бір деңгейде болды (Мэнь Хунхуа, 2003). Бұл елдердегі ақшаның құнсыздануы тауардың арзан бағаға өтуімен қатар Қытайдың экспорттық тауарларына өз әсерін тигізді. Сол кезде халықаралық қаржы орталықтары Қытайдың өз қаржысын да девальвациялайды деп есептеген. Себебі, Қытай үшін экспорттың маңызы зор. Бірақ юан ақшасының девальвациясы «бақталастық» девальвация үрдісін туғызар еді. Бұл өз тарапынан дағдарысқа түскен мемлекеттерді одан да қиын жағдайға түсірер еді.

Сол сияқты 2008 жылы Lehman Brothers банкроттығынан кейінгі басталған әлемдік қаржы дағдарысынан кейін, Қытай өзінің валюталық қоры мен фискалдық нарықтағы кеңістіктегі орнын пайдалана отырып, 685 млрд. долл. есептелген ынталандыру жоспарды бірден мақұлдады. Қытай экономикасы 2009 жылдың бірінші жарты жылдығында қалпына келе бастады. ЖІӨ 2009 өсімі 9,1 % құрады. Ал 2010 жылы – 10,1% құрады. Ал дүние жүзілік ЖІӨ 2009 жылы 2,2 % төмендеп, 2010 жылы 3,9 % ғана өсті. Қытай экономикасының қарқынды дамуы ғаламдық экономиканың қалыптастырушы факторы болды.

Қытайдың экономикасының өсуі тек қана көрші мемлекеттердің экономикасына ғана емес, сонымен қатар басқа да елдердің экономикасы-

ның жандануына өз әсерін тигізді. Мәселен, Африка елдерінің экономикасы 5,5 % өсті. Ал үштен бірінің экономикасы 7 пайызға өсімді көрсетті. Африка мемлекеттерінің экономикасының өсуі Қытайға тікелей байланысты болды. Қытайдың шикізат импортының қарқынды өсуі, әлемдік нарықтағы бағаның өсуіне өз әсерін тигізді. Бұл өз тарапынан табиғи байлықтарға бай Африка үшін қолайлы жағдай туғызды.

Бұл, Азия мен Латын Американың көптеген елдеріне тән құбылыс болды. Мысалы, жапондық Nippon Steel Corporation алайық. 1950-1960 ж. қарқынды дамыған компания, 1970 ж. құлдырап кетті (Замятин Д.Н., 1996). Жапониядағы құрышқалаушы өнеркәсіп жетекші болудан қалған болатын. Ал 2000 ж. компания қайтадан жандана бастады. Оның басты себебі, әлемдік нарықтағы құрыш бағасының өсуі. Ал оған халықаралық нарықтағы Қытай импортының өсуі себепші болды. Қытаймен сауда арқылы Аргентина, Бразилия, Чили сияқты Латын Американың мемлекеттері де ұтыста болды. Сөйтіп Қытай әлемдік экономиканың жетекші күшіне айналды. 1980-1990 ж. әлемдік экономиканың дамуына әсер ететін Қытайдан басқа дамыған мемлекеттер G 7/өнеркәсібі дамыған үлкен жетілік/ құрамына кіретін. Осы онжылдықтар ішінде Қытайдың әлемдік экономикадағы салмағы АҚШ-пен салыстырғанда 13,4 еседен 26,7 есеге артқан болатын. 2000-2009 ж. аралығында Қытай АҚШ-ты ығыстырып 4 % мөлшермен 1 орынға шықты (1-2 сурет).

Соңғы кездері Қытай экономикасының мүмкіндіктеріне байланысты әртүрлі пікірлер айтылуда. Соның арасында екі пікірмен толық келісуге болады. Біріншісі, 2030 жылы немесе тіпті одан бұрын, Қытай АҚШ-ты басып озады, екіншісі бойынша, Қытай экономикасы кез келген уақытта құлдырап күйреуі мүмкін (Joseph S. Nye, 2010).

Бұл екі пікірдің қайсысымен келісуге болады. Бұған жауап беру үшін, Қытай экономикасының анықтауыш факторларына талдау қажет деп санаймыз. Өнеркәсіптік функционалдылық тұрғысынан Қытай экономикалық өсуінің экономикалық негізгі детерминанттары төмендегідей:

Өнеркәсіп факторлары. Экономика теориясында өнеркәсіп факторларына табиғи ресурстар, еңбек пен капитал жатады. Егер өндіріс құралдары пропорционалды түрде өссе, сәйкесінше өндіріс те тез өседі. Қазіргі заманда табиғи ресурстардың бір мемлекет шеңберімен шектелуі тұрақты өлшем болып саналады. Еңбек ресурстарының өсуі халық санымен байланыс-

ты. Сол себепті, ең тұрақсыз және құбылмалы фактор – капитал. Реформалар мен ашық саясат кезеңінен бастап инвестициялар мен капиталдың қорлануының жылдық өсімі 40%-ды құрап отырды. Кейбір мемлекеттер үшін бұл көрсеткіш 10-15 пайызды құраса, Африка елдерінде бұл көрсеткіш 0 пайызды құрап отыр. Барлық факторлардың ішінде капитал экономикалық өсудің маңызды факторы болып саналады.

Салалық құрылым. Егер өнеркәсіп факторлары жоғарғы қосымша құнға негізделген өндірісте шоғырланса, өндіріс көлемі де өседі. Сондықтан да, құрылымдық фактор да экономикалық дамудың шешуші құрылымы. Егер де өндіріс факторлары жоғарғы деңгейдегі қосымша құны бар секторларға ауысқан жағдайда, ел экономикасы өндіріс факторларының есебінен дамиды.

Технологиялар. Бұл да экономикалық дамудың шешуші факторы. Техникалық прогресс жоғарғы дәрежедегі өндірісті қамтамасыз етеді. Өндіріс құрылымы мен өндіріс факторларының бір орында қалып отыруына қарамастан, жаңа технологиялар арқасында өндіріс дами түседі.

Институттар. Өндіріс факторлары, өндірістік құрылым мен технологиялар өндірістің көлемін анықтауға мүмкіндік бере отырып, экономиканың идеалды жағдайда дамуына себепкер (Го Сибао, 2010). Ал экономиканың жағдайы – әр түрлі институттардың дамуымен байланысты. Бұл институттар жұмыс күшінің дамуы мен табиғи ресурстарды тиімді пайдаланудың тиімділігін арттырады.

Осы шешуші төрт факторлардың ішінде ең бастысы технологиялар болып саналады. Қалған үш фактор осы технологиялардың қарқынды дамуымен тікелей байланысты. ҚХР-дың техникалық прогресс пен капиталдың шоғырлануы мәселесіне келетін болсақ, табиғи ресурстар өлшемелі құрылым болғандықтан, еңбек ресурстарының өсуі шектелгендіктен, техникалық прогресс болмаған жағдайда капиталдың шоғырлануы қарқынды жүрсе де, капиталдан келетін өсім төмендейді. Бұл экономикадағы заңдылыққа сәйкес болып отырады. Осыған сәйкес капиталдың шоғырлануы да тиімсіз болады. Тек қана технологиялардың қарқынды дамуы ғана, экономикадағы құлшыныс пен капиталдың шоғырлануына мүмкіндік береді.

Осы мәселеге байланысты Нобель сыйлығының лауреаты, экономист Теодор Шульцтің бірнеше тамаша еңбектері жарыққа шыққан болатын. Осы еңбектерінің негізінде Т. Шульц оған Нобель сыйлығын әкелген «Transforming

Traditinal Agricultur» (Каукенова А.С.,2008). Бұл еңбек шыққанға дейін, көптеген экономистердің пікірінше аграрлық қоғамда шаруалар иррационалды өмір сүреді, яғни қор жинамайды және ақшаны үнемдемейді. Қазіргі заманның фермерлері рационалды өмір сүреді, яғни керісінше, ақшаны іске салып, қор жинауды мақсат етеді. Мәселен бір америкалық фермер орташа есеппен 1млн долларын ауылшаруашылық саймандарына жұмсаған екен. Осыдан кейін экономистер дәстүрлі аграрлық қоғамдағы шаруалардың негізгі проблемасы иррационалды деп есептеген.

Профессор Шульцтің пікірінше, дәстүрлі аграрлық қоғамда шаруалар рационалды өмір сүреді деп есептеген (Корчагин Ю.А.,2012). Өйткені техникалық прогресс баяу жүрген уақытта шаруалардың қоры мен инвестициялары тең болатын. Бұл орайда капиталдың қорлануы өндірістің тоқырауына алып келеді және қор жинау белді тығыз байлау деп есептелді. Бұның бәрі табыс көзі бола алмады.

Қарапайым мысал келтірейік. Қытай шаруалары күріш пен астық өндіре отырып, оны шалғымен жинайды. Дәстүрлі қоғамда әр шаруада бір шалғыдан болатын. Яғни инвестиция дегеніміз қосымша шалғы сатып алу деп түсіну керек. Екінші шалғыны, алғанымен де, ол қосымша ретінде тұрған. Сондықтан да шаруалар бірінші шалғы сынғанша екінші шалғыны сатып алмаған. Яғни шаруалардың инвестиция салуға зауқы болмаған. Міне, сондықтан да дәстүрлі аграрлық қоғамда шаруалар қор жинамады. Шаруалардың дережесін өзгерту үшін жаңа технологиялар қажет болды. Сонда ғана шаруалардың салымы өзін-өзі ақтайтын болған. Ол өз тарапынан капиталдың шоғырлануын қамтамасыз еткен.

Бұл мемлекеттермен салыстырғандағы экономикасы мүлде өзгеше Қытай реформалар кезеңінде дамуында жаңа технологиялардың көшірмесін пайдаланудың тиімділігін айқын көрсетіп берді. 1978 жылға дейін Қытайда 10 жылда Ұлыбританияны, 15 жылда АҚШ-ты қуып жетіп басып озу деген ұрандар басым болды. 1960 ж. Қытай атом бомбасын сынақтан өткізіп, ал 1970 ж. жасанды спутникті ғарышқа ұшырды (Фэн Шаолей,2011). Сөйтіп сол кездегі екі жаңа технологияны игергендігін әлемдік қауымдастыққа көрсетіп берді. Дегенмен Қытай экономикасы алдыңғы қатардағы экономика болып есептелмеді. 1978 жылдан бастап Қытай, Шығыс Азия елдерінің жолына түсті. Яғни, технологияларды өндіріп, ел экономикасына инвес-

тициялар тарта отырып, «әлемдік экономикалық құрылымға» ене бастады. Сөйтіп, өнеркәсіп және тұтынушы товарларды көптеп өндіре бастап, валюталық қор жинауға кіріскен болатын (Каукенова А.С.,2008).

Қытай экономикасының реформалар кезеңіндегі қарқынды дамудың басты себебі, жаңа технологияларды енгізу мен оны пайдалануда аз шығын жұмсауында болды.

Жоғарғы деңгейдегі өсім – шешуші фактор.

Қытайдан басқа дүние жүзінің бір де бір елі 30 жыл бойына экономикалық өсудің жоғарғы деңгейін 9 % ұстап тұра алмаған (Насибов И.,2012). Қытай енді 20 жыл немесе одан да ұзақ мерзімге осы көрсеткішті ұстап тұра ала ма? «Иә ұстап тұра алады» деген жауап тек қана оптимистік баға беру үшін ғана емес, сонымен қатар елдің потенциалдық мүмкіндіктеріне негізделі айтылған.

Мэддисонның берген бағасы бойынша 2008 жылы Қытай сатып алу дәрежесі жағынан АҚШ– ғы көрсеткіштің 21 пайызын құраған (Господарик Е., Ван Син, Ковалев М.,2015). АҚШ пен Қытайдың арасындағы табыс деңгейінің салыстырмалы көрсеткіштері, Қытай мен дамыған мемлекеттер арасында әлі де технологиялық айырмашылықтың өте зор екендігін айқын көрсетеді. Бұл көрсеткіш сақталып отырған кезде Қытай артта қалушы мемлекеттің артықшылықтарын пайдалана алады. Мэддисон берген бағаға сәйкес Қытай мен АҚШ арасындағы қазіргі қатынасындағы айырмашылық АҚШ пен Жапония арасындағы 1951 жылға сәйкес келеді. Тайванмен – 1975 ж., Кореямен 1975 жылдағы көрсеткіштермен сәйкесінше.

1951-1971 ж. Жапониядағы ЖІӨ даму қарқыны орташа есеппен 9,2 %, 1975-1995 ж. Тайванда 8,3 % және Кореяда 1977-1997 ж. 7,6 пайызды құраған. 1979 ж. Қытайдың даму стратегиясы жапондық, корейлік және тайвандық стратегияға ұқсайды. Сондықтан, Қытай да өзінің экономикалық өсуін әлі де 8 пайызда ұстап тұруға шамасы келеді. 1971 жылы Жапониядағы жеке басқа шаққандағы табыс өнімі АҚШ-пен салыстырғанда 65,5 пайыз болған. 1997 жылы бұл көрсеткіш Кореяда 50,2 пайыз, Тайванда 1995 жылы 54,2 пайызды құраған. Бүгіннен бастағанда 20 жыл ішінде Қытайдағы жеке адам басына шаққандағы табыс АҚШ-тағы 50 пайызды құрайды деп болжануда (Господарик Е., Ван Син, Ковалев М.,2015). Бүгінгі Қытай экономикасының өлшемдері 2030 жылы АҚШ-ты екі есе басып озуы мүмкін.

Бұл сұраққа жауап іздегенде, негізгі себептер экономикалық емес факторлар болып отыр. Қытай экономикасының қарқынды дамуы бұрын-соңды кездеспеген проблемалармен ұштасып отыр. Бұл проблемалар терең зерттеуді қажет етеді.

Қала мен ауыл арасындағы айырмашылық пен табыс теңсіздігі. Реформалар мен ашықтық саясаттың алғашқы кезеңдерінде, Қытайдағы қала мен ауыл арасындағы және Шығыс Орталық және батыс аймақтар арасындағы айырмашылық біршама қысқарған болатын. Бірақ 1985 жылдан бастап бұл айырмашылық тез күшейіп кетті. Джин коэффициентіне сәйкес / 0-абсолютті теңдік, 1– абсолютті теңсіздік 0,31-ден 1881 жылы 0,45 2005 жылы өсіп, Латын Америкасы елдеріндегі көрсеткішке жетті (Цзинь Хэ,2003). Конфуций айтқандай, «теңсіздік қайыршылықтан да жаман». Шын мәнінде табысы төмен адамдарда табысы жоғарғы адамдарға деген белгілі дәрежедегі реніш пайда болады. Оның үстіне білім алу дәрежесі мен денсаулық дәрежесі әлі дұрыс дамымай отыр. Сондықтан да табыс айырмашылығы әлеуметтік теңсіздікті тудырады.

Ресурстарды тиімсіз пайдалану мен экологиялық дисбаланс. Қытайдың экономикалық дамуына көп мөлшерде энергия мен табиғи ресурстар қажет болады. 2006 жылы әлемдік ІЖӨ 5,5 % бере отырып, Қытай әлемдік мұнайдың 9 %, алюминнің 23%, құрыштың 28%, көмірдің 38%, цементтің 48% пайдаланған (Господарик Е., Ван Син, Ковалев М.,2015). Табиғи ресурстардың шектелгендігін ескерсек, егер Қытай өзінің даму моделін өзгертпесе, мұнша ресурстарды пайдалануы болашақ ұрпақ үшін қауіпті болуы әбден мүмкін. Оның үстіне табиғи ресурстарға деген бағаның өсуі, ҚКП жүзеге асырып отырған ғылыми стратегиясына қайшы келеді.

Қытайдың қарқынды дамуымен байланысты болып отырған экологиялық проблемалар да күрделі. Көмір шахталарындағы жиеленіп кеткен апаттар мен табиғи апаттар – қоршаған ортаның нашарлап кеткендігін көрсетеді. 1990 ж. үш алапат су тасқыны болған, олардың әрқайсысы 100 жылда бір болатын апат деп бағаланды. 100 жылда бір болатын су апатының Қытайда бір онжылдықта болғандығын қалай түсіндіруге болады. Сондықтан да Қытай үшін қоршаған ортаны қорғау мен табиғи апаттардан сақтанудың стратегиялық маңызы бар.

Сыртқы дисбаланс пен ревальвация. 1994 жылы Қытай ағымдық операциялар мен капиталдың даму есебінен тұрақты асальдоны иемденген болатын. 2005 жылға дейін бірінші

көрсеткіштер тұрақты болған. Бірақ 2007 жылы ол ЖІӨ 7,6 пайызына жетті. Себебі елдің сауда балансы тұрақты болған еді. Қытай ішкі валюта қорын тез жинап отырды. 1990 жылы ол 11,1 млрд. долл. құрады. Бұл Қытайдың 2,5 айлық импорт қарызын жабуға ғана жетер еді. Бүгінде Қытайдың валюталық қоры 3 трлн. долл. құрап, дүние жүзіндегі ең ірі қор болып есептеледі (Насибов И., 2012).

Қытайдың профициттік сауда балансының өсуі АҚШ сауда дефицитінің өсуімен қатар жүріп отырды. Бұл дисбаланс 2008 жылғы қаржы дағдарысына дейін мамандардың назарына іліккен болатын. 2007 жылы АҚШ конгресінде өзінің сөзінде Петерсон институтының маманы Фред Бергстен былай деген болатын: «Ғаламдық дисбаланстар АҚШ пен басқа мемлекеттердің экономикаларының тұрақтылығы мен дамуына қатты қауіпі бар» (Morrison W., 2005). Қазіргі қаржы дағдарысы кезінде, бұл Ұлы депрессия заманынан кем түспейтін дағдарысты АҚШ пен Қытай арасында ғаламдық дисбаланс тудырды деген пікірлер жиі айтылып жүр. Көптеген экономистер, соның ішінде Нобель сыйлығының лауреаты Пол Кругманның ойынша, АҚШ үлкен сауда қарызы юань бағасының АҚШ долл. карағанда жасанды төмендеуі мен Қытайдың АҚШ мемлекеттік қарыз қағаздарын сатып алуы жылжымайтын мүлік нарығында ауадан жасалған шарлардың пайда болуына (Фэн Шаолей, 2011), ал ол өз тарапынан әлемдік қаржы дағдарысына алып келді деп дәлелдеген болатын. Ал кейбір мамандардың пікірінше юаньның ревальвациясы америка мен қытай арасындағы сауда қатынастарын тұрақтандырады деп есептейді.

Жемқорлық. Реформаға дейін адамдардың табысы біркелкі болған жағдайда жемқорлықты тез ажырата алуға болады. Ал реформалар заманында материалды қаржыландыру тиімділіктің басты көзіне айналған заманда, жемқорлық пен әртүрлі заңсыз кірістердің көбейіп кеткендігінен жемқорлықтың бағытын анықтау қиындай түсті. Шенеуніктер арасындағы әр түрлі дәрежедегі жемқорлық түрлерінің көбейіп кетуі, әлеуметтік топтар арасында мемлекетке деген сенімсіздікті күшейтіп, әлеуметтік наразылықты ушықтырып жіберді.

Білім алу. Қытайдағы білім алу жүйесі сападан гөрі санға көбірек көңіл бөлуде. Бұл өз тарапынан мамандарды дайындау мен білім сапасына және әлеуметтік дамуға кері әсер етуде. Технологиялық инновациялардың шет елден келуі немесе НИОКР отандық болуы шарт емес, ең бастысы талантты қызметкерлер мен білім болмаса, ешқандай инновация мүмкін емес (Насибов И., 2012).

Біз көрсеткен мәселелер әлі толық емес. Әлі де болса әлеуметтік сақтандыру, төменгі технологиялық даму, жергілікті протекционизм, жаһандандудың шақырулары, заң жүйесінің сапасыздығы және т.б. саяси, экономикалық және әлеуметтік мәселелер мен сыртқы саяси мәселелер өз шешімін күтуде. Егер де бұл мәселелерді дер кезінде шешпесе, бұлардың әрқайсысы әлеуметтік наразылық тудырып, әлеуметтік-экономикалық дағдарыстың себебі болуы мүмкін. Тіпті саяси тұрақсыздықтың себебі болуы да мүмкін. Қытайдағы тұрақты саяси және экономикалық ахуалдың болмауы Қытайдың қарқынды дамуына және оның экономикалық мүмкіндіктерін толыққанды жүзеге асыруға кедергі болуы мүмкін.

Қорытынды

Қорытындылай келе, ҚХР сыртқы экономикалық саясаты ішкі даму қарқынымен тығыз байланысты. Мемлекеттің сыртқы экономикалық бағытын айқындауда сыртқы саясат ұлттық даму міндеттерімен байланысты, сыртқы саяси принциптердің трансформациясы ішкі модернизацияның жетістіктеріне сүйенеді. Яғни, Қытай ішкі саяси басымдықтары оның сыртқы саясатының базалық негіздері болып табылады. Сол үшін Қытайға ең алдымен экономикалық өсімнің тұрақтылығы, саяси жүйенің мызғымастығы маңызды. Қытай модернизациясы үшін ыңғайлы сыртқы ортаны қалыптастыру да осы логика шеңберінде ішкі саяси мәселе болып табылады. Қытайдың шын мәнінде мүмкіндігі зор және оның алдағы 20 жыл ішінде қарқынды дамып, 2030 жылға таман дүние жүзіндегі алпауыт экономикалардың біріне айналуы әбден мүмкін. Бірақ бұл мақсатқа жету үшін Қытай күрделі ішкі мәселелерді шешуі керек.

Әдебиеттер

Әмірғалиева А.М. Қазақстан пен Қытай Халық Республикасы арасындағы ресми дипломатиялық қатынастардың орнауы // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. – 2014. – №5(102). – 213-218 б.

- Волохова А. Изменения во внешнеполитических концепциях КНР (взгляды китайских политологов) // Проблемы Дальнего Востока. – 2006. – № 3. – С. 75-82.
- Господарик Е., Ван Син, Ковалев М. Китай в мировой экономике XXI века // Банки и экономика: китайский опыт. – 2015. – № 7(585). – С. 21-26.
- Го Сибяо. Почему экономика Китая растёт так быстро: анализ, основанный на теории преимуществ запаздывающего развития, 2010. [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: www.opec.ru/1303650.html
- Joseph S. Nye Jr. The Future of American Power. Foreign Affairs, December 2010. Перевод на русский язык подготовлен интернет-изданием ИноСМИ.ру. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. – URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2011/2745>
- Замятин Д.Н. Политико-географические образы и геополитические картины мира (На примере Центральной Азии во второй половине XIX века) // Полис. – 1996. – № 6. – С. 12-18.
- Корчагин Ю.А. Перспективы развития России. Человеческий капитал и инновационная экономика.– Воронеж: ЦИРЭ, 2012. – С. 244.
- Каукенова С. Китай в 21 веке: актуальные тенденции развития ключевых сфер жизни. – Алматы: Центр по изучению Китая при КИМЭП, 2008. – Т. 2. – С. 144-145.
- Киссинджер Г. О Китае / перевод с английского В.Н. Верченко. – М.: АСТ, 2014. – 635 с.
- Насибов И. Научно-технический потенциал Китая: итоги и перспективы развития // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 10. – С. 79-83.
- Morrison W. China-U.S. Trade Issues. Congressional Research Service (2011). – 2005. – 13 p.
- Мэнь Хунхуа. 变被动应对为主动谋划 ,维护和拓展国家战略利益 (Сменить пассивную реакцию на активное планирование, защищать и расширять стратегические интересы государства) // 中国大战略 (Большая стратегия Китая) / Под. ред. Ху Аньган. – Ханчжоу, 2003. – С. 80-106.
- Пэн Пэн. 和平崛起论 - 中国重塑大国之路 (Концепция мирного возвышения Китая – путь к новому формированию Китая как великой державы). – Гуанчжоу, 2005. – 352 с.
- Фэн Шаолей Приватизация «по-китайски» // Свободная мысль. – 2011. – № 1. – С. 66-88.
- Цзинь Хэ Китайская модель перехода к социалистической рыночной экономике: дис. ... к.э.н.: 08.00.01 / Моск. гос. обл. ун-т. – М., 2003. – 146 с.

References

- Amirgaliyeva A.M. Kazakstan men Kitai Halik Respublikasi arasindagi rsmi diplomatialik katinastardin ornayui// L.N. Gumiliev atindagi EUY Habarshisi.-2014. – №5(102). – 213-218 p.
- Fen Shaolei Privatizazia «po-kitaiskii» // Svobodnaia isl. – 2011. – № 1. – S. 66–88.
- Joseph S. Nye Jr. The Future of American Power. Foreign Affairs, December 2010. Pervod na russkii yazyk podgotovlien internet izdaniem IniSMI.ru//Electronnaia publikazia:Zentr gumanitarnih tehnologii. – URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2011/2745>
- Go Sibao. Pochemu ekonomika Kitaia tak bistro: analiz, osnovanni na teorii preimyshestven zapaznivayushhego razvitiia, 2010. [electronii resurs] – rezhim dostupa. – URL: www.opec.ru/1303650.html
- Gospodorik E., Van Sin, Kovalev M, Kitai v mirivoi ekonomike XXI veka//Banki I ekonomika:kitaiskii opit . – 2015. – № 7(585). – S. 21–26.
- Kaukenova A.S. Kitai v 21 veke: aktualnie tendenzii razvitiia kluchevih sfer jizni / Almaty: zentr po izucheniyui Kitaia pri KIMEPe, 2008. – Т. 2. –s. 144-145.
- Karchagin Y.A.Perspektivi razvitiia Rossii.Chelovecheskii capital I innovazionnaia ekonomika – Voronej: ZIRE, 2012. – s. 244
- Kissindjer G.O./ perevod s angliskogo V.N.Verchenko.-Moskva:AST, 2014. – 635 s.
- Nasibov I. Nauchno-tehnicheskii potentsial Kotaia:itogi I perspective razvitiia//Mirovaia ekonomika I mejdunarodnie otnoshenie . – 2012. – № 10. – S. 79–83.
- Morrison W. China-U.S. Trade Issues. Congressional Research Service (2011). –2005.– 13 p.
- Mien HunHua. 变被动应对为主动谋划,维护和拓展国家战略利益(Smanit passivnuyui reakziyui na aktivnoie planirovanie,zashishat n pashirit strategicheskie interesi gosudarstva) // 中国大战略 (Bolshaia strategie Kitaia) / Pod red.Hu Angan.- Hanchau, 2003. – s. 80-106.
- Pen Pen . 和平崛起论 - 中国重塑大国之路 (Konzeptie mirnogo vozvishenia Kitaia-put k novomy formorovaniyui Kitaia kak velikoi derjavi). – Gaunzhou, 2005. – 352 s.
- Volohova A. Izmenenie vo vneshnepoliticheskikh konceptziiah KNR (vzgliadi kitaiskih politologov)//Problemi Dalnego Vostoka. – 2006. – № 3. – p. 75-82.
- Zin He Kitaiskaia model perehoda k sozolisticheskoi rinochnoi ekonomike: Diss. ...k.e.n.:08.00.01/Mosk.gos.obl.un-t– M., 2003. – 146 с.
- Zamiatin D.N. Politico-geograficheskie obrazi I geopoliticheskie kartini mira (na primere Zentralnoi Azii vo vtoroi polovine XIX veka) // polis. – 1996. – № 6. – s. 12-18.